

دانشگاه شاهرود
دانشکده معماری و شهرسازی
گروه معماری

بازشناسی معماری دوره 1320-1357 " نقد 7 اثر منتخب "

مؤلف:

ناصر ثبات ثانی

عنوان: بازشناسی معماری دوره 1320-1357 ه.ش. در بناهای عمومی

تالیف: ناصر ثبات ثانی

ناشر: انتشارات دانشگاه ارومیه - سری 186

محل نشر: ارومیه

سال نشر: 1395

شابک: 978-600-6648-16-3

شهریور ماه 1393

کلیه حقوق مربوط به این کتاب برای نویسنده و دانشکده هنر، دانشگاه ارومیه محفوظ است.

هرگونه استفاده از مطلب و اسناد و مدرک مربوط به این کتاب به هر شکل و صورتی (نقل قول، تکثیر و مانند آن) تنها با کسب مجوز از نویسنده و یا دانشکده هنر، دانشگاه ارومیه میسر خواهد بود. استفاده در طراحی‌های تحقیقاتی، پایان‌نامه‌ها و رسالات دانشگاهی با ذکر مأخذ بلامانع است.

دانشکده هنر، دانشگاه ارومیه

تقدیم:

به مادرم که مدام دعا می کرد.

به فاطمه که در مسیر فاطمه بود.

به نیکی که کاری نیک کرد.

به نیلوفر که همیشه آبی بود.

فهرست مطالب

6	• پیش گفتار
11	• مقدمه
14	فصل اول: ریشه‌های تغییر در معماری ایران 1320-1357 در آینه آثار
15	بخش اول: زمینه‌های کلی اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی این دوره
15	1-1-1 در آغاز
15	1-1-2 تعاریف و کلید واژه‌ها
17	1-1-3 تصویری اجمالی از اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی ایران از اواخر قاجار تا اواخر 1357 و معماری دوره
28	1-1-4 معماری مدرن و تأثیرات آن بر معماری ایران 1320-1357
29	1-1-5 آموزش معماری مدرن در ایران
31	1-1-6 نگاهی اجمالی به دیگر هنرهای دوره 1320-1357
	1-1-7 تأثیر کنگره‌های بین‌المللی معماری شکل‌گرفته در ایران
	37
40	1-1-8 خلاصه مباحث مطرح شده در این فصل
41	بخش دوم: ضرورت توجه به آثار، دلایل توجه به آثار و مسیر انتخاب آثار

- 41 1-2-1- در آغاز
- 41 2-2-1- ملاک‌های گزینش خبرگان
- 41 3-2-1- ملاک‌های گزینش آثار
- 44 4-2-1- تنظیم پرسشنامه تصویری و سوال از خبرگان

55 **فصل دوم: بررسی دوره در آینه آثار**

- 41 1-2- در آغاز
- 2-2- بنای گروه صنعتی بهشهر
- 42
- 62 3-2- ساختمان جیپ
- 78 4-2- بنای یاد بود برج آزادی
- 5-2- ساختمان بانک ملی ایران
- 107
- 139 6-2- بنای تئاتر شهر
- 163 7-2- موزه هنرهای معاصر
- 187 8-2- بنای یاد بود بوعلی

207 **فصل سوم: نتیجه‌گیری**

208 **بخش اول: اشتراکات و افتراقات**

- 208 1-3- در آغاز
- 209 1-1-3- اشتراکات و افتراقات بناهای منتخب

218 **بخش دوم: نتیجه‌گیری از مبحث تحلیل آثار**

- 218 1-2-3- پیوند طرح با بافت پیرامون
- 219 2-2-3- نگاهی به نظم کلی ساختمان‌ها
- 220 3-2-3- سازماندهی فضایی در افق و ارتفاع

- 221 3-2-4- حجم و منظر بیرونی و درونی ساختمان‌ها
223 3-2-5- نقش مصالح در بناهای منتخب
225 3-2-6- استفاده از فن‌آوری در آثار

226 بخش سوم: نتیجه‌گیری نهایی

- 231 فهرست منابع فارسی
234 فهرست منابع لاتین
234 منابع اینترنتی
235 مصاحبه‌های محقق

236 * - پیوست‌ها

237 جدول آثار

283 * - متن انگلیسی

پیشگفتار

معماری سرزمین پهناور ایران در دوره‌های گذشته همواره از یک روند مشخص و مستمر پیروی نموده است، که با زمان پیش و پس از خود رابطه‌ای منطقی برقرار کرده است. این روند در دوره معاصر تداوم نیافت. این کتاب سعی دارد با رویکرد تحلیلی به آثار معماری دوره‌ی معاصر بپردازد و نتایج آن را در سیمای آثار معماری معاصر ایران بررسی نماید. کتاب حاضر ماحصل فعالیت یک رساله دوره دکتری معماری در فاصله سال‌های 1387 تا 1392 به جهت پاسداشت ارزش‌های معماری مدرن در ایران است. مؤلف هفت اثر معماری معاصر ایران را جداگانه مورد نقد و تحلیل قرار داده و در پایان هر مقاله نتیجه‌گیری مربوطه را آورده است. در این راستا برای روشن‌تر شدن ابعاد موضوع، ریشه‌های آن را به صورت اجمالی از اواخر دوره قاجار تا دوره مورد مطالعه پیگیری می‌نماید. توجه به این نکته ضروری است که این محدوده زمانی پیش از اینکه دوران حکومت یک حاکم باشد، دوران رخ دادن حوادث بسیار مهمی است. جنگ جهانی دوم، اشغال ایران، ارتباط بسیار نزدیک ایران و غرب؛ تبعید یک شاه قدرتمند و وقوع یکی از مهم‌ترین انقلاب‌های چند قرن گذشته از مهمترین حوادث این دوران است. روانه شدن جمعیت عظیمی از جوانان ایرانی به اروپا و آمریکا و تشکیل مؤسسات آموزش عالی متعدد با استادان تحصیل کرده خارجی، دوره ورود سینما به ایران و از آن مهم‌تر راه یافتن تلویزیون در خانه ایرانیان نیز از مهم‌ترین حوادث این دوره‌ی تاریخی است (تجدد فرهنگی). همچنین این دوران، دوران سلطه آمریکا بر جهان و دوره نهایی مدرنیسم و پایان آن و مقارن با دوره پست مدرنیسم می‌باشد. معماری این دوره ادامه معماری اواخر حکومت قاجار و معماری پهلوی اول با آن مشخصات حاضر است.

نظر به موارد مذکور، تغییرات وسیعی در ظاهر معماری دوره 1320 تا 1357 رخ می‌دهد. با ورود عناصر معماری غرب به ایران، تجلی آن را می‌توان در مصادیق معماری معاصر ایران مشاهده نمود. این تغییر به تدریج و از اواخر دوره قاجار قابل رصد است. پس این بررسی بر تغییرات رخ داده مابین سال‌های 1320 تا 1357 و دسته‌بندی عوامل مؤثر در

این نوع تغییرات مبتنی است. محقق مصمم است تغییرات صورت معماری را در نوع مصالح، تکنولوژی، پلان‌ها، نماها و عناصر معماری این دوره پیگیری نماید. برای تحقیق این مهم سعی خواهد شد که آثار از اواخر دوره قاجار تا اوایل انقلاب اسلامی بررسی قرار گردد. از طرفی برای فهم دقیق‌تر ابعاد موضوع و احوالات آن دوران در طول پژوهش سعی شده نگاهی اجمالی به مسائل و اتفاقات اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی نیز داشته باشد.

پژوهش حاضر، به طرح و بسط این پرسش معطوف گشته است که " تحول صورت بناهای (عمومی) معماری در فاصله‌ی سال‌های 1320 تا 1357 در ایران، چگونه است؟ پاسخ به این پرسش در سه فصل پیگیری خواهد شد:

- فصل اول پژوهش در دو بخش تدوین گشته است؛ بخش اول به بررسی ریشه‌های تغییر در معماری ایران در خلال سال‌های 1320 تا 1357 می‌پردازد. بدیهی است این بررسی اجمالی بر محور توجه به سیاست، اقتصاد و فرهنگ که همواره تأثیرگذارترین عوامل موثر بر معماری هستند، صورت می‌گیرد. بخش دوم از این فصل به ضرورت توجه به آثار دلایل توجه به آثار و مسیر انتخاب آنها به وسیله‌ی جداول طراحی شده برای گزینش آثار، پرداخته است.

- فصل دوم به بررسی این دوره در آینه آثار اختصاص دارد. این بررسی از طریق معرفی و تحلیل آثار این دوره به انتخاب خبرگان معماری انجام می‌گیرد.

- فصل سوم نیز در دو بخش تدوین شده است؛ بخش نخست از این فصل شامل مشروح نتیجه‌گیری مباحث مطرح شده است؛ با تکیه به تحلیل هفت اثر منتخب، اشتراکات و افتراقات آنها را بیان می‌کند و ریشه‌های این تفاوت‌ها را در گرایشهای و نحوه تفکر معماران این آثار پی می‌گیرد.

در بخش دوم از فصل سوم به مقایسه معمارانه این مصادیق با ابزار تعیین شده مانند: نظم کلی ساختمان، پیوند طرح با بافت پیرامون، سازماندهی فضایی در افق و ارتفاع و حجم و منظر بیرونی و درونی ساختمان اختصاص دارد. ضمناً نتیجه‌گیری نهایی بحث، به صورت مجموعه‌ای مستقل، در بخش سوم ارائه گردیده است.

همانطور که گفته شد، سال‌های مابین 1320 تا 1357 دوره بسیار مهمی از معماری معاصر ایران بوده و محقق در پی کشف حقیقت موضوع است. ماهیت این پژوهش، مفهومی-کیفی است. زیرا از یک سو به بررسی مفهومی پدیده‌ها در گذشته می‌پردازد و از سویی دیگر جنبه‌ی کیفی این پدیده‌ها را با دقت بسیار بررسی می‌کند. در مواردی ویژه نیز از جنبه تفسیری و تاریخی به مسئله می‌نگرد. هدف از نگارش این کتاب، تلاش برای از میان بردن پیش‌فرض‌ها و درک داستان تحولات معماری این دوره تاریخی می‌باشد.

بازشناسی معماری دوره 1320 تا 1357 در بناهای عمومی از اهداف این تحقیق می‌باشد. برای روشن نمودن مواضع تحقیق، محقق بر آن است تا با به دست آوردن اطلاعات از طریق کتاب‌ها، مجلات، مصاحبه با اشخاص متخصص و مهم‌تر از همه رجوع مستقیم به خود آثار و ثبت اطلاعات تصویری آثار و جمع آوری اسناد بتواند بر این دوره از تاریخ معماری ایران پرتو افکند.

باید توجه داشت که این دوره، شروع ساخت و سازهای کلان و افزایش مسئولیت دولت در اداره مسائل برای گسترش زیرساخت‌های کشور، بستر ساخت و سازهای بناهای عمومی شاخص را هموارتر نمود. بنا بر این در مسیر پیش‌برد اهداف تحقیق، ابتدا لازم بود کلیه ساختمان‌های عمومی که شامل طیف وسیعی از بناهای عمومی و دولتی است، شناسایی شوند. در مرحله بعدی اطلاعات این بناها در جداولی همراه با تصویر بنا به تفکیک 1- نام معمار 2- سال ساخت 3- عملکرد بناها تنظیم شده‌اند. لازم به ذکر است، تحولات معماری این دوره بیشتر در این بناها قابل ارزیابی هستند. در آغاز این پژوهش مشکلات و ابهامات زیادی مانند فقدان نقشه بنا، تصاویر اولیه و . . . کار را مشکل می‌ساخت. اما در طی این مسیر آثار زیادی از این دوره جمع‌آوری شد. پس از این جمع‌آوری لیست اولیه‌ای از 148 اثر از بناهای عمومی که در این دوره ساخته شده بود، برای افراد متخصص و آگاه از معماری (خبرگان) این دوره ارسال گردید. در انتخاب افراد متخصص در پی آن بودیم که حتی‌الامکان برگزیدگان از مشاوران یا معماران شاخص خالق اثر، محققین یا استادان دانشکده‌های معماری که مطلع به اوضاع ساخت و ساز آن دوره بودند، باشند.

بخشی از اطلاعات از طریق مصاحبه با صاحب‌نظران و معماران برجسته‌ای که در روند معماری این دوره در ایران نقش داشتند به دست آمد. می‌توانستیم با کنار هم گذاشتن نظرات این افراد، دید بهتری از معماری و نحوه ساخت و ساز در دوره را کسب کنیم.

در مرحله اول مذاکره با افراد صاحب‌نظر به صورت عمومی و کلی و در مرحله دوم به صورت تنظیم پرسشنامه تصویری و سؤال از خبرگان که در فصل اول بخش دوم به آن اشاره شده انجام گرفت.

مصاحبه با صاحب‌نظران حرفه‌ای اگر چه گره‌ها را می‌گشود ولی در برخی موارد به علت دخالت احساسات و کلی‌گویی‌ها چندان کمکی به توصیف آثار نمی‌کرد. بدین ترتیب باید ابزار دیگری در راستای کشف آثار انتخاب می‌شد. بنابراین برای بررسی و تجزیه و تحلیل مصادیق معماری، باید سراغ بناها رفت و آنها را درک کرد، زیرا ساختمان‌های ساخته شده واقعیت معماری آن دوران می‌باشند؛ این بناها تجلی تئوری و هنر معماری زمان خود هستند.

با تمامی این اوصاف، محقق به مطالعه آثاری می‌پردازد که نماینده نحله‌های مختلف معماری این دوره باشد و توسط معماران بنام، طراحی و ساخته شده باشند همچنین دیگر صاحب‌نظران نیز این مصادیق را به عنوان نمونه معماری این دوره بشناسند. این آثار در سال‌های 1320 تا 1357 ساخته شده و از تنوع عملکردی، زیباشناسی مدرن و صورت، متنوع باشند. چون به نظر می‌رسد دستاورد این پژوهش با رویکرد نقد، ارزیابی و طبقه‌بندی معماری ساختمان‌های عمومی این دوره با بررسی این نمونه‌ها قابل قبول‌تر خواهد بود.

نقطه آغاز این تحقیق، احصای نظریه‌های پایه در زمینه پژوهش، فهم وجوه متنوع مربوط به رویکرد بازشناسی در معماری سال‌های 1320 تا 1357 به منظور آگاهی یافتن از یافته‌های پیشین و اعتبار بخشیدن به نظریه پژوهش خواهد بود. بررسی منابع مکتوب در حوزه‌های مختلفی صورت می‌گیرد. هم‌چنین در این راستا با مشورت متخصصین در حوزه‌هایی مانند: سیاسی، فرهنگی، اقتصادی، معماری، تاریخ معماری مدرن، تاریخ هنر مدرن، فلسفه، کتاب‌ها و کتاب‌های مرتبط با موضوع، مطالعه و تعدادی از متون مربوطه مورد بررسی قرار گرفت.

در آغاز برای جمع‌آوری مصادیق، لیست اولیه بالغ بر 300 اثر معماری معاصر تشکیل شد. از میان این فهرست برخی از آثار که دارای مشخصه‌های سبکی منطبق بر ویژگی‌های معماری مدرن یا معماری سنتی در ایران بودند انتخاب، سپس جهت اعلام نظر خبرگان به آنها فرستاده شد. با این روش می‌توان ملاک سنجش مناسبی برای بازشناسی معماری دوره 1320 تا 1357 در بناهای عمومی به دست‌آورد و میزان تاثیرپذیری معماری دوره مورد پژوهش را از سبک‌های مدرن و معماری گذشته ایران با تفسیر مصادیق منتخب آشکار نمود.

از جمله روش‌های دیگری که محقق برای نیل به موارد بالا از آنها بهره جسته است، تعمق در ادبیات معماری که شامل جستجو در کتب معماری، مقالات معتبر، اسناد بایگانی شده در مراکز اسناد سازمان‌های دولتی و غیردولتی است. رجوع به مجلات به علت داشتن اخبار روز معماری، به تصویر کشیدن پروژه‌های اجرایی، موارد کلیدی معماری و مسابقات معماری (که نشانگر اوضاع معماری دوران هستند) بسیار سودمند بود.

کتب مختلف معماری هر کدام از زاویه خاصی به این دوره نگاه کرده‌اند، با مراجعه به این کتاب‌ها این امکان فراهم شد که از دیدگاه‌های مختلف نویسندگان آگاهی حاصل شود همچنین بتوان درباره جریان‌های معماری دوره مورد مطالعه به نحو عمیق‌تری اظهار نظر نمود.

طبیعتاً همانگونه که در بالا نیز اشاره شد، تمام مصادیق آورده شده در بانک جامع اطلاعاتی این کتاب را نمی‌توان مورد تجزیه و تحلیل قرار داد بلکه به منظور رسیدن به نتیجه بهتر می‌بایست با توجه به ملاک‌های ارائه شده نمونه‌های محدودتری را انتخاب و مورد تجزیه و تحلیل قرار می‌دادیم.

تعدادی از این ملاک‌های نقد و ارزیابی عبارتند از: 1- معمار بنا و زمینه‌های فکری او 2- بنا با مصارف عمومی 3- ریشه‌های بنا از نظر سبکی 4- نوع کاربری بناها 5- تاثیر تکنولوژی در بنا و... در این پژوهش سعی بر این بوده که ساختمان‌هایی را که توسط معماران در این دوره طراحی شده‌اند و از لحاظ تیپولوژی کامل هستند، معرفی و به این پرسش نیز پاسخ داده شود، که چرا این آثار ویژه محسوب می‌شوند؟
قدم‌های دیگری که در این تحقیق برداشته شده عبارتند از:

- تکمیل مدارک تصویری و اطلاعات مرتبط با آثار برگزیده.
- در این تحقیق نزدیک شدن به خود آثار و تحلیل آنها از مهمترین مراحل خواهد بود.
- بنابراین دیدار میدانی از آثار منتخب و ثبت و ضبط مشاهدات محقق، در صورت امکان گفتگو با طراحان و منتقدین معماری جزو این قدم‌ها مهم خواهد بود.
- تجزیه و تحلیل آثار و استخراج نکات مهم متن.
- نتیجه‌گیری نهایی از مراحل فوق.

با در دست داشتن بانک اطلاعاتی جامع این بناها، می‌توان مصادیق را به درستی تجزیه و تحلیل نمود. محقق در این کتاب به بناهای عمومی‌ای مراجعه خواهد نمود که در نوع خود از معماری شاخص این دوره باشند. این بناها از نظر ریشه‌های شکل‌گیری، معرفی معمار آنها، تاثیرپذیری از مکتب‌های خاص، تکنیک و... مورد ارزیابی قرار خواهند گرفت تا بتوان

فهرست عام خود را رفته‌رفته طبق اطلاعات به دست آمده تطبیق و تبدیل به یک فهرست خاص نماییم. مصاحبه با سازندگان و منتقدان این آثار می‌تواند مهم‌ترین منبع در پژوهش حاضر بشمار رود و آن را از دیگر منابع موجود که به صورت پراکنده وجود دارند، کاملاً متمایز سازد.

در مسیر تحقیق از نشریاتی مانند مجلات هنر و معماری، آرشیوتکت، معماری نوین و . . . بهره جسته و به کتاب، مقاله و رسالاتی از جمله موارد زیر مراجعه کرده‌ایم: کتاب‌های اسکندر مختاری طالقانی "میراث معماری مدرن در ایران"، سلطان زاده "تاثیر سنت در معماری معاصر ایران 1320 تا 1357"، مقاله مینا معرفت "پیشکسوتانی که به تهران مدرن شکل دادند"، مشاور آتک "طرح جامع شهر تهران"، ناصر پاکدامن "کتاب تهران با عنوان نگاهی به گرایش‌های معماری در تهران"، حبیبی و گروه همکاران "شرح جریان‌های فکری معماری و شهرسازی در ایران معاصر"، پرویز رجبی "معماری دوره رضا شاه"، مصطفی کیانی "معماری عصر پهلوی اول" و مهندسین مشاور نقش، "نقد آثاری از معماری معاصر ایران".

این پژوهش‌ها به زمینه‌ی پژوهش حاضر نزدیک هستند ولی در هیچ یک از آنها، بناهای عمومی معماری دوره 1357-1320 به طور کامل مورد نقد، ارزیابی و طبقه‌بندی قرار نگرفته است. بنابراین شاید بتوان اذعان نمود که تاکنون هیچ پژوهش سامان یافته‌ای به بازشناسی معماری دوره 1320-1357 با رویکرد نقد، ارزیابی و طبقه‌بندی آثار شاخص در بناهای عمومی به منظور ایجاد یک بانک اطلاعاتی جامع، به همراه مدارکی از آثار، نپرداخته است. هدف اصلی نگارنده، آشکار نمودن ابعاد مختلف معماری آثار این دوره است تا بتواند بر بخش مهمی از تاریخ معماری ایران پرتو افکند و آثار شکل گرفته در این دوره را مورد نقد و ارزیابی قرار دهد.

سپاس از کسانی که این نوشته به یاری آنان سرانجام گرفت، جنابان دکتر هادی ندیمی، مهندس کامبیز نوایی استادهای راهنما و دکتر حمیدرضا خوبی بعنوان استاد مشاور. مؤلف کتاب، علاوه بر مطالعه منابع مکتوبی که در باره بعضی آثار وجود داشته است، در مواردی از طریق مصاحبه‌ها، گفت‌گویی تلفنی یا مکاتبات با طراحان یا افراد مطلع در مرحله تحقیق بر اطلاعات خود افزوده است. مؤلف این کتاب دوست دارد از مجموعه استادان گرانمایه معماری، آقایان مرحوم عبدالعزیز فرمانفرمائی، مرحوم هوشنگ سیحون، بهروز احمدی، کامران طباطبایی دیبا، ایرج اعتصام، حسین امانت، نادر اردلان، ایرج کلانتری، محسن میرحیدر، عیس زکائی، سیروس باور، علی‌اکبر صارمی، بیژن شافعی، سیدمحسن حبیبی، مهدی علیزاده سقطی، محمدرضا حائری، حسن شیخ زین‌الدین، محمدمنصور فلامکی، اسکندر مختاری طالقانی، مصطفی کیانی، سیدحمید نورکیهانی و کیوان جوارچی تشکر میکنم و خود را مدیون لطف و همراهی صمیمانه آنان می‌دانم. همچنین از پشتیبانی صمیمانه حوزه معاونت محترم پژوهشی دانشگاه ارومیه در جهت به انجام رسیدن چاپ این کتاب سپاسگزاری می‌نماید. مسئولیت تنظیم فصل اول کتاب حاضر بعهدہ خانم زهره گلستانی بوده است.

مقدمه

پژوهش حاضر درصدد تحقیق درباره دوره بسیار مهمی از معماری ایران یعنی مابین سالهای 1320-1357 می‌باشد. بدیهی است این موضوع با بررسی بنیادهای معماری این دوره و تاثیر ورود تکنولوژی بر تغییرات ایجاد شده در آثار معماری، را مورد تحلیل قرار خواهد گرفت.

با ورود عناصر معماری مدرن به معماری ایران، می‌توان تغییرات وسیعی در معماری بناهای عمومی این دوره مشاهده نمود. این تغییرات تدریجی بوده و ریشه‌های آن به اواخر دوره قاجار باز می‌گردد. با پیروزی انقلاب مشروطه، تحول عظیمی در جامعه‌ی ایران به وقوع پیوست. در این زمان سیاستمداران تحصیل کرده و آشنا به تکنولوژی کشورهای صنعتی روی کار آمدند و کوشیدند برخی از مظاهر تمدن صنعتی غرب را وارد ایران نمایند. این اتفاق را می‌توان یکی از نقاط شروع تحول در روند زندگی ایرانیان دانست. در دوره پهلوی اول گرایش حکومت به زندگی صنعتی غربی و تفکر گسستن از گذشته و مدرن‌گرایی شتاب افزون‌تری به خود گرفت. بطوری که معماری نیز از آن متأثر گشت. در ادامه، معماری دوره با سبکی خاص پا به عرصه نهاد. از اواخر دهه 30 به بعد آثار شاخصی از بناهای عمومی، دولتی و شخصی توسط معماران خارجی، معماران بازگشته از غرب و معماران فارغ التحصیل از دانشگاه‌های ایران که معماران آکادمیک خوانده می‌شوند، پدید آمد و سبک معماری بناهای عمومی و معماری شهر تهران را تغییر داد. به موجب رویدادهای مربوط به افزایش قیمت نفت و ازدیاد درآمد ملی در این دوره تاریخی، معماری و شهرسازی اهمیت ویژه‌ای یافت.

تحولات فرهنگی و اجتماعی، سیاسی و جریان‌های جهانی معماری در این دوره در کنار ریشه‌های تاریخی معماری ایران شتاب رشد اقتصادی و تاثیر عوامل فرهنگ غربی بر جامعه ایرانی، نیاز به ساخت و ساز دولتی و بخش خصوصی را افزایش داد و به عنوان عوامل تأثیرگذار بر شکل‌گیری مؤلفه‌های معماری دوران مدرن نقش مؤثری ایفا کرد.

طبق بررسی‌های به عمل آمده بر رویدادهای تاریخی از سال 1320 تا اواخر 1330، می‌توان اظهار داشت که فعالیت ساخت و ساز در این بازه زمانی به علت اوضاع نابسامان اقتصادی توسط دولت با کاستی‌های بسیاری همراه بوده است.

با حمایت امریکا از دولت وقت و سرازیر شدن پول نفت، وضعیت ساختمان‌سازی پس از سال 1340 رفته‌رفته اوج گرفت و این روند تا سال 1356 (قبل از انقلاب اسلامی 1357) ادامه یافت. از شواهد چنین بر می‌آید که دوران مفید ساخت و ساز در آن سال‌ها کمتر از سه دهه بوده، بنابراین انطباق دوره معماری با دوره سیاسی بیشتر یک تفکیک اعتباری است. نگارنده واقف است که تاثیر جریان‌های اقتصاد، فرهنگ، سیاست، و . . . بر معماری بطور خاص هدف اصلی این پژوهش نیست. بنابراین در بخش محدودی از کتاب به طور اجمالی به تأثیر جریان‌های مذکور بر معماری آن دوره ایران خواهد پرداخت.

اگر چه از نخستین گرایش‌های معطوف به مطالعه در زمینه‌ی معماری دوره در ایران بیش از چند دهه می‌گذرد، اما در واقع هنوز یک تاریخ‌نامه مدون و متکی بر روش‌های علمی تاریخ‌نگاری درباره این دوره در دست نیست تا بتوانیم آن را به عنوان سند و مرجع معتبر معماری معاصر در نظر بگیریم. با توجه به این فقدان، پژوهش حاضر به معماری معاصر ایران- به طور خاص بین بناهای عمومی توجه می‌کند؛ و در ضمن به شناخت آثار شاخص این دوره می‌پردازد. فقدان تحقیقات کافی در زمینه آثار شاخص معماری بناهای عمومی این دوره، مهمترین علت انتخاب بازه‌ی زمانی مذکور است. البته علاقه شخصی نگارنده به معماری این دوره تاریخی نیز در این انتخاب بی‌تأثیر نبوده است. ناگفته پیداست که شناخت و طبقه‌بندی بناهای ساخته شده در این دوره که همزمان با نهضت مدرنیسم در ایران و جهان است، بدون دریافت ریشه‌های آن میسر نخواهد بود.

پس از بررسی و نقد آثار، و با به دست آمدن درک صحیحی از حال و هوای معماری این دوره و معرفی کارشناسانه آن. شاید بتوان ابعاد معماری این دوران را تا حدی روشن نمود. همچنین می‌توان به ریشه تغییرات صورت گرفته در معماری 1320 تا 1357 پرداخت. برای استفاده از تجربیات گذشته در معماری امروز و آینده کشورمان توسط افراد متخصص آگاهی‌هایی ارائه داد.

پرسش مقدماتی تحقیق عبارت است از:

تحول صورت بناهای (عمومی) معماری در فاصله‌ی سال‌های 1320 تا 1357 در ایران چگونه است؟

سئوالات که از پرسش مقدماتی ناشی می‌شوند، عبارتند از:

- معماری بناهای عمومی ایران بین سال‌های 1320 تا 1357 دارای چه ماهیت معمارانه‌ای است؟

- برخی از مهم‌ترین عواملی که بر تحول صورت بناهای (عمومی) معماری در فاصله‌ی سال‌های 1320 تا 1357 در ایران موثر بوده‌اند، کدامند؟

- برخی از تاثیرات مدرنیسم بر معماری بناهای عمومی در سال‌های 1320 تا 1357 ایران چگونه بوده است؟

- بخشی از نوآوری تکنولوژیک چه تأثیری بر معماری بناهای عمومی این دوره داشته است؟

- نقش معماران ایرانی فارغ‌التحصیل خارج و داخل در احیای معماری مدرن ایران چگونه بود؟

پرسش‌های بالا همه از جمله پرسش‌هایی هستند که باعث انجام این پژوهش شده است. اما خود پژوهش به این پرسش‌ها بطور مشخص پاسخ نداده است، بلکه این پرسش‌ها پژوهش را به سمت طرح پرسش‌هایی جزئی‌تر هدایت کرده است.

چنانکه در بخش‌های دیگر کتاب نشان داده خواهد شد آن پرسش‌های کلی دست آخر به بررسی و فهم چند مصداق از میان مجموعه آثار دوره هدایت شده است تا آن مصداقیق به مثابه نمایندگان این دوره حقایقی را آشکار کنند.

همانطور که اشاره شد این موضوع بیش از نیم قرن است که در جامعه حرفه‌ای و آکادمیک معماران ایرانی به گونه‌های متفاوت ولی گاهی بسیار نزدیک به هم مطرح بوده و هنوز بررسی جامعی که بتواند آثار را به روش تجزیه و تحلیل بازشناسی نماید، در دست نیست. یکی از موارد بسیار مفید این کتاب ارائه بانک داده‌ها از ساختمان‌های شاخص عمومی است به طوری که بتوان در باره سبک خاص معماری، معمار بنا، زمینه‌های فکری معمار، بناها با مصارف عمومی، کاربری بنا، تاثیر تکنولوژی در بنا، منشاء اثر بودن بنا و . . . در این دوره سخن گفت. ماحصل این پژوهش جداول و نمودارهایی خواهد بود که به طور زمانی (کرونولوژیک) در کنار یکدیگر چیده شده و تصویری از وضع سبک‌های خاص معماری و معماران بنام دوره که دارای تفکر خاص معماری بودند، ارائه نموده و اطلاعات را بطور شفاف و دقیق در اختیار خوانندگان قرار دهد. باید اذعان نمود که این پژوهش می‌تواند استفاده‌های متعددی برای متخصصین امر داشته و مرجع قابل اطمینانی در راستای بازشناسی معماری دوره برای آیندگان باشد. هدف از این پژوهش شناخت اندیشه‌های معمارانه و قالب‌های فکری و پردازش آن تفکرات است.

با رجوع به آثار شاخص این دوران و ارزیابی آنها می‌توان به شدت گرایش به تاریخ گذشته در مقاطع آغازین پی‌برد، این در حالی است که گرایش یاد شده، در مقاطع بعدی کمرنگ‌تر است. آنچه از آثار معماری مدرن در ایران بر می‌آید این است که تحول سبکی در چارچوب معماری مدرن با توجه به ویژگی‌های معماری تاریخی و بومی ایران صورت گرفته است. اما از هنگام تسلط این سبک هیچگونه نشانه‌ای از خلق سبک معماری ایرانی در قالب‌های معماری مدرن به وقوع نپیوسته است.

با تمام این اوصاف، این دوره شاهد دو گروه از معمارانی است که سیمای معماری معاصر ایران بخصوص تهران را تغییر دادند. گروه اول معمارانی هستند که از آموزه‌های معماری مدرن استفاده می‌کنند و ساختمان‌ها را با اصول برآمده از این جریان طراحی می‌کنند و می‌سازند. گروه دوم این معماران علاقمند به رجوع به گذشته و استفاده از معماری سنتی ایران بودند. بررسی آثار مطابق با کلید واژه‌های ارائه شده در حین اینکه درک درست‌تری از معماری این دوره می‌دهد با معرفی کارشناسانه بناها می‌تواند در تبیین ابعاد مختلف معماری این دوره کارآمد باشد. همچنین از این طریق می‌توان آگاهی بیشتری نسبت به ریشه تغییرات در نوع سبک معماری به دست آورد و بدین‌گونه از تجارب پیشین بهره برد.

شناخت مصداقیق معماری این دوره با بررسی و تحلیل آنها طبق معیارهای ارائه شده، طبعاً مهم‌ترین بخش این تحقیق خواهد بود. برای انجام این امر باید نسبت به جنبه‌های پنهان این تحقیق، شناخت کافی داشت که همانا فهم مدرنیسم و زیر شاخه‌های آن است. عقیده پژوهشگر بر این است که توجه به هنرهای این دوران مانند سینما، نقاشی، مجسمه‌سازی و . . . از موارد مهمی خواهد بود که درک آن می‌تواند تاثیر مهمی بر این پژوهش داشته باشد.

برای شناسایی و بازشناسی معماری این دوره باید سراغ آثار رفت و آنها را فهمید. آثاری که هنر معماری دوران در آن متجلی شده است پس باید در آنها بسیار اندیشه کرد.

در مجموع می‌توان چنین نتیجه گرفت که طراحان این آثار سعی دارند تا با استفاده از الگوهای معماری گذشته ایران، بناهایی را با شکل‌هایی جدید طراحی و اجرا نمایند؛ اما در برخی موارد نتوانسته‌اند نمادهای مناسب را انتخاب نمایند و در جای درست آن مورد استفاده قرار دهند، نمونه‌هایی در میان آثار انتخابی، خبرگان وجود دارد که صحت این نظر را نشان دهد.

این کتاب بر آن است تا نوشتار قابل فهم و ساده‌ای از اوضاع معماری آن دوره در اختیار مخاطبین قرار دهد. امید است این کتاب خشتی از خشت‌های معماری آینده‌ی ایران را بسازد و کمکی اندک به معماری ایران در راستای نجات از شرایط بیمارگونه‌ی امروز داشته باشد.

فصل اول:

ریشه‌های معماری دوره 1320 تا 1357 ه.ش.

با تمسک به آثار این دوره

بخش اول: زمینه‌های کلی فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی ایران در دوره

1-1-1-1-1-1 پیش‌گفتار

همچنانکه در مقدمه به اجمال اشاره شد، این دوره زمانی چه از نظر سیاسی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و خلق آثار گوناگون معماری نسبت به دیگر دوران کاملاً متمایز می‌باشد. بدین ترتیب برای درک بهتر ریشه‌های معماری معاصر این دوره، این فصل به دو بخش تقسیم‌بندی شده است. بخش یک شامل نگاهی اجمالی به اوضاع اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، سیاسی ایران، معماری مدرن و تأثیرات آن بر معماری ایران، آموزش معماری مدرن در ایران، نگاهی اجمالی به دیگر هنرهای دوره و تأثیر کنگره‌های بین‌المللی معماری شکل گرفته در ایران. در انتهای این بخش جمع‌بندی مطالب ارائه خواهد شد.

بخش دوم ضرورت توجه به آثار، دلایل توجه به آثار و نهایتاً تدقیق در مسیر انتخاب آثار مد نظر محقق خواهد بود.

1-1-1-2-1-1 تعاریف و کلید واژه‌ها

مدرنیسم: مدرنیسم موضوعی است جهانی که در کشور ما نیز تاثیر آن را می‌توان در صورت معماری ساختمان‌ها مشاهده نمود. مدرنیسم را معمولاً از جنبه‌های فرهنگی - اجتماعی مدرنیته تلقی می‌کنند که به طور خاص در آثار هنری (نقاشی، سینما و . . .) نمود پیدا می‌کند. در مقابل، مدرنیسم را وجه اقتصادی - سیاسی مدرنیته به حساب می‌آورند که در روابط اجتماعی و ساختار سیاسی هر کشور متبلور می‌شود. اما آنچه که از آن به عنوان رویکردهای مدرنیستی در معماری و شهرسازی یاد می‌شود غالباً ناظر به دستاوردهای مدرنیته در جنبه‌های فرهنگی و اجتماعی است. از این منظر مدرنیسم با خود زیبایی‌شناسی ویژه‌ای را به ارمغان آورده است که اهم آن به قرار زیر است:

- انتزاع‌گرایی¹ (Abstraction)

- کارکردگرایی² (Functionalism)

- صنعتی سازی و تولید ماشینی³ (Mass Production)

- تکنولوژی اراده آزاد و اصالت معمار(هنرمند)⁴(Freewill)

سنت و معماری سنتی: هر آنچه که صورت عُرف و عادت یابد، سنت نامیده می‌شود.⁵ معماری ایران حاصل فرآیندی چند بعدی است که با جوهره و پیوستگی ذاتی، در طول زمان به ماهیت خود اعتبار می‌بخشد. شیوه‌ها و سبک‌هایی که بنیان معماری ایران را رقم می‌زنند، حضور خود را خاضعانه به سبک قبلی پیوند زده و هیچ‌گاه در مقام رد و یا شک در هر آن چه معتبر دانسته شده بود، بر نمی‌آمدند. پیوستگی این سبک‌ها، روندی را شکل داده که آن را صرف‌نظر از بُعد زمانی خاص، می‌توان معماری سنتی نامید. معماری پیشامدرن ایران را می‌توان ترکیبی از چندین مولفه چون اعتقاد و باورها، توجه به اقلیم، فرم، معناگرایی و . . . دانست. این خصلت چند بعدی بودن معماری سنتی است.